

Kudělka, Zdeněk

Činnost Adolfa Loose v Československu II

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná.
1974, vol. 23, iss. F18, pp. [7]-32

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110361>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK KUDĚLKA

CINNOST ADOLFA LOOSE V ČESKOSLOVENSKU

II

(Po neúspěšném pokusu obnovit spolupráci s U. P. závody v Brně,⁵⁹ popřípadě provádět externí expertízy pro ministerstvo školství ve formě písemných relací o dělnických koloniích a nových řešeních malého bytu, došlo v letech 1925–1926 ke změně pracovní orientace Adolfa Loose (který mezitím strávil nějaký čas v Paříži)^{59a} na Prahu. Především Bohumír Markalous se tam pokoušel najít pro Loose nějakou práci, popřípadě zaměstnání. V této souvislosti se obíral také myšlenkou na Loosovu profesuru na pražské Akademii výtvarných umění. K realizaci tohoto úmyslu však — jak známo — nedošlo. V dopise Loosovi do Paříže ze dne 1. září 1926⁶⁰ Markalous píše, že mluvil o věci s Josefem Kodíčkem, ale jakmile zjistil bližší poměry na naší akademii („ti Němci“), nechal svůj plán padnout jako neprosaditelný. K této zprávě se Loos vyjádřil dopisem z 10. září 1926,⁶¹)

Dům dr. Františka Müllera v Praze, 1926 (1925) — 1929 (1930)
obr. 1

Okolnosti vzniku Müllerova domu v Praze-Střešovicích, Nad hradním vodojemem 14, i dosti bohatá dokumentace k němu jsou dostatečně známé.⁶² Lze však upřesnit jeho datování, jímž se význam stavby octne v jiném světle, popřípadě i objasnit její autorství. Jak vyplývá z novinové

⁵⁹ K tomu B. Markalous: „Videňský osud Loosův opakoval se i v Brně. Marně jsem apeloval k ministrovi dr. K. Englišovi jako předsedovi brněnské banky (která financovala vydávání časopisu *Bytová kultura*, pozn. Z. K.), kde věci U. P. závodů vedl jakýsi pan Valach. Marně psala dr. Englišovi nejlepší architektonická jména z celé Evropy a Spojených států. S Brnem byl tudíž konec“. Nepublikovaný rukopis (srov. činnost Adolfa Loose v Československu I, pozn. 9 na str. 143), Praha, soukr. majetek.

^{59a} Srov. příl. IV.

⁶⁰ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁶¹ Praha, soukr. majetek. Srov. příl. VI, popřípadě V.

⁶² Srov. například A. V. Matějček, *Müllerův dům od Adolfa Loose*, Měsíc, květen 1932, 5n. Plánový materiál je doložen pouze kopiemi, nacházejícími se ve vídeňské Albertině a v soukromém majetku v Praze a v Plzni. Z plánů, resp. skic, provedených Loosovou rukou, se dochoval — pokud vím — pouze náčrt části (srov. obr. 1; Brno, soukr. majetek).

poznámky z roku 1926,⁶³ bylo Loosovi zadáno vypracování plánů na dům počátkem tohoto nebo již koncem minulého roku a tehdy už také jistě existoval přinejmenším jakýsi předprojekt stavby. Autor článku se totiž pozastavuje nad námitkami pražské obce proti stylu budovy, jejíž „příliš hladké“ průčelí by působilo „rušivé“. Zhotovení definitivního projektu se patrně pro tento postoj a snad i pro jiné důvody protáhlo až do roku 1928,⁶⁴ kdy bylo mezi stavebníkem, Adolfem Loosem a Karlem Lhotou dohodnuto vypracování celkových a detailních plánů na vilu, na její zařízení a na zahradu.⁶⁵ Se stavbou bylo nepochybně ihned začato. V dopise z 19. července 1929, v kterém požaduje drobné změny v zařízení domu, píše F. Müller Loosovi, že vila je „*tyto dny úplně pod střechou*“.⁶⁶ Pokračovaly však práce v interiéru, jež stavebník zadal – jak sděluje Loosovi dopisem z 2. září 1929⁶⁷ – zčásti pražské firmě Gerstel (obytná hala, jídelna, dámský pokoj), zčásti brněnské společnosti SBS (vstupní hala, pánský pokoj – knihovna, dětské pokoje, šatny aj.). Dne 11. února 1930 požádal Loos dopisem dr. Müllera o vyplacení „čestného honoráře“ ve výši Kč 50 000,— a o úhradu nákladů.⁶⁸

Poněvadž se v souvislosti s pracemi na Müllerově domě několikrát objevuje v písemném a grafickém materiálu jméno K. Lhoty, je třeba ujasnit i jeho účast na nich.⁶⁹ Lhotova činnost se patrně neomezila jen na funkci technické síly, jak o tom svědčí například Lhotovy návrhy na všechna průčelí z roku 1928,⁷⁰ nebo kresba domu se zahradou z roku 1929, signovaná Loos, Lhota.⁷¹ Z průběhu prací v závěrečné fázi, zčásti zachycené v poznámkách B. Kriegerbecka,⁷² nicméně vyplývá, že Lhotův podíl nelze klasifikovat jako spoluautorství, a to ani částečné. V tomto smyslu vyznívá i vyjádření F. Glůcka ve Vídni, učiněné v souvislosti s chystanou Kulkovou knihou o Loosovi: „*Was nun Ihre freundliche Mitteilung über die Mitarbeiterschaft des Herrn Prof. Lhota betrifft, so kann ich nur sagen, dass uns, d. h. Herrn Architekten Kulka ebenso wie mir, diese Sachlage durchaus bekannt war. Sie hatten mir s. Z. in Prag auch in diesem Sinne von Herrn Lhota gesprochen. Die Nennung als Mitarbeiter geht auf einen ausdrücklichen Wunsch von Adolf Loos selbst zurück [...]. Wir konnten seinem Wunsch nicht zuwider handeln [...]. Sollte es zu einer neuen Auflage kommen, so werden wir gerne, die Zustimmung von Herrn Loos vorausgesetzt, die Nennung des Prof. Lhota als Mitarbeiter unterlassen*“.⁷³

⁶³ *Prag gegen Loos*. Prager Tagblatt ze 27. dubna 1926.

⁶⁴ *Srov. W. Holmann, Eine Villa von Adolf Loos*. Prager Tagblatt z 22. února 1930.

⁶⁵ Korespondence F. Müllera oběma z let 1928–1929. Vídeň, Albertina, Loosův archiv a Praha, soukr. majetek.

⁶⁶ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Týž stav dokládá jeho další dopis Loosovi z 9. srpna 1929, v kterém se hovoří o elektrické instalaci. Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž, Albertina, Loosův archiv.

⁶⁸ Praha, soukr. majetek. *Srov. příl. VII a VIII.*

⁶⁹ Rovněž v literatuře je uváděna Lhotova spolupráce s Loosem, a to nejednou v dosti podivné formě. Například u Münze-Künstlera, l. c., 193, č. kat. 98 („Mitarbeiter am Rohbau“). *Srov. k tomu též Z. Kudělka, Svědectví o Adolfu Loosovi*, l. c., 157.

⁷⁰ Dochované v kopiích v soukr. majetku v Plzni.

⁷¹ *B. Markalous, Řeči do prázdna*, Praha 1929, před str. 129.

⁷² *Srov. Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13 na str. 144.

⁷³ Dopis F. Müllerovi z 22. prosince 1930, Praha, soukr. majetek.

(Roku 1928, popřípadě 1927 měl mít Loos přednášku v Praze a v Plzni na téma „Dům v sídlišti“.)

Přístavba, přestavba a zařízení domu Jana Brummela v Plzni, 1927 až 1929

obr. 3

Podle B. Kriegerbecka⁷⁴ vypracoval Loos společně s K. Lhotou projekt na novostavbu dvouposchodového domu, který měl stát na místě dnešního v Leninově ulici č. 58, a to jeho starší, nižší části, jež měla být odstraněna. Z tohoto záměru však sešlo (snad pro velký finanční náklad) a projekt se omezil na adaptace a přístavbu. Z dopisu K. Lhoty A. Loosovi z 29. ledna 1928⁷⁵ skutečně vyplývá, že Loos vypracoval – patrně již na konci roku 1927 – plány na přestavbu v d o m ě. Jejich realizaci pověřil Lhotu, kterému se plány „mimořádně líbily“. Nicméně buď současně nebo krátce nato vznikl již také projekt přístavby, jež měla nahradit neprovedené 2. poschodí z původního plánu.⁷⁶ To je patrné také z plánu stavitele J. Liebsteina z roku 1928,⁷⁷ na němž je narýsováno uliční průčelí obou částí. Jak ukazuje srovnání dnešního stavu domu s narysem, došlo k provedení tohoto plánu, nikoli Lhotova, pokud ovšem Lhota k jeho vypracování přikročil. Loos řešil nesnadný problém, vyplynuvší ze změny stavebníkovy záměru, tak, že ke staré části připojil mohutný stereometrický útvar, který byl sice značně samostatný (odlišná výška, odlišný průběh uliční čáry), jehož boční fasáda byla však zároveň tak rozvržena, aby vyvstala souvislost s projektovanou a nedlouho nato provedenou úpravou sousední neorenesanční fasády (spodní okenní čára v 2. patře – sousední římsa atiky v projektu, společná spodní okenní čára v 1. patře, společný sokl, vpadlé a barevně odlišené spojení oken v 2. patře projektu – též princip v 1. patře, horní čára obou balkónů). Stavební úpravy uvnitř obou částí se zaměřily především na vybudování monumentálního „piana nobile“, založeného na postupném osovém narůstání místnosti. Jejich enfiláda, uprostřed zdůrazněná čtveřicí pilířů nástupního prostranství do levé i pravé části (šlo tedy o podobné řešení jako v Hirschově bytě v Plzni z roku 1907), přitom ústila do polootevřeného prostoru balkónu a skrze něj do nekonečného prostoru. Této pozoruhodné prostorové skladbě, upomínající tak nápadně na „Raumflucht“ manýrismu, odpovídala také architektonická dispozice a zařízení jednotlivých místností, které rovněž vycházelo z jejich celkové i detailní funkční diference.⁷⁸

Návrh na verandu v bytě Richarda Hirsche v Plzni, 1928

Projekt verandy k bytu v 2. poschodí na Plachého ulici č. 6 je doložen kopií plánu, papír 240 × 730 mm, s půdorysem, čtyřmi pohledy a řezem

⁷⁴ Srov. *Cinnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13 na str. 144.

⁷⁵ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁷⁶ Podle laskavého sdělení paní J. B r u m m e l o v é.

⁷⁷ Obr. u V. B ě h a l o v é, l.c., 52, Tamtéž, 52–53, popis místností.

⁷⁸ Loos prováděl zařízení bytu postupně s plzeňskými řemeslníky. Některé části byly realizovány podle přání uživatele. Jde zvláště o schodiště, které je téměř kopií schodiště výmarského Goethova domu (srov. W. B o d e, *Das Leben in Alt-Weimar*.

okna.⁷⁹ Plán je popsán vlevo nahoře: Veranda v domě p. Richarda Hirsche v Plachého ulici v Plzni. Vpravo nahoře a dole je označení stavební firmy Müller a Kapsa, pod dolním: Plzeň, květen 1928. Uprostřed dole je měřítko 1 : 50. Plán sice není signován, Loosovo autorství je však bezpečně doloženo jeho grafickými a písemnými zásahy tužkou, zejména v levé spodní části, kde mj.: *Fenster kommen alle, alle in Nischen, also „heraus“*. Veranda, k níž měl být dodatečně připojen balkón a k jejíž realizaci nedošlo, byla založena na soustavě individualizovaných pevných a pohyblivých okenních stěn, které ji měly co nejvíce spojit s okolním prostorem. Pro Loose tak charakteristická skrytost a intimita vnitřku však zůstala i u tohoto stavebního útvaru nenarušena.

Rodinné domy pro pracující v Náchodě-Babí, 1928–1931

Loosovo autorství čtyř dvojdomků miniaturního sídliště pro dělníky blízké továrny se zdá být nepochybné. Přímý doklad pro ně sice chybí, některé okolnosti však o něm vypovídají s dostatečnou přesvědčivostí. Především se v Loosově archivu dochoval situační a vrstevnicový plán podnikatelské firmy Goldschmid-Hartmann z Náchoda, datovaný 22. únorem 1928.⁸⁰ Z plánu, na němž jsou patrný zásahy Loosovou rukou, dále vyplývá, že mělo jít o šest dvojdomků situovaných ve třech samostatných blocích a patřících firmě S. Katzau v Babí. Mimoto se zdá, že za provádějící podnik je podepsán inž. Oscar Semler.⁸¹ V tom případě jde nepochybně o téhož Oskara Semlera, pro kterého Loos o něco později adaptoval a zařizoval v Plzni byt. Nicméně daleko nejzřetelněji ukazuje na Loose srovnání s jeho některými projekty na domy téhož nebo příbuzného typu. Patrně nejtěsnější vztahy lze zjistit k domu, popřípadě nárožnímu domu sídlištního bloku ve Vídni-Heuberg a k nerealizovanému projektu na sídlištní řadový dům ve Vídni. Jde sice o práce z let 1920–1922, Loos se však zřejmě jen málo pozměněnou variantou vrátil k jednomu z typů domu pro pracující, který zhotovil rovněž během svého působení ve vídeňském Siedlungsamtu a o jehož oprávněnosti byl nadále přesvědčen.

Úprava a zařízení bytu MUDr. Josefa Vogla v Plzni, 1928 (?) – 1929

Roku 1929 byl někdejší Beckův byt⁸² z roku 1909 v 2. patře nájemného domu na třídě 1. máje Loosem stavebně silně pozměněn a zařízen.⁸³ Šlo o rozlehlou obytnou místnost s krbem a s ní spojenou jídelnu, o dětský pokoj, ložnici a popřípadě některé doplňky v přilehlé chodbě. Zčásti docho-

Ein Bilderbuch ... Weimar 1917, 141), a o krb, který je snad kopií renesančního krbu v clunyjnském muzeu.

⁷⁹ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Srov. F. Achleitner v Die Presse ze 2. a 3. května 1964, 8.

⁸⁰ Jde patrně o týž plán, o kterém se zmiňují L. Münz – G. Künstler, l. c., seznam prací, 195, č. kat. 106. Tamtéž, 194, obr.

⁸¹ V nějakém spojení s firmou Katzau byl také Hans Moller z Vídně, další Loosův stavebník.

⁸² Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, 145.

⁸³ Srov. též L. Münz – G. Künstler, seznam prací, l. c., 192, č. kat. 91, a V. Běhalová, l. c., 51. Další obr. u H. Kulky, l. c., 234, 235. Půdorys jedné z místností, o kterém se zmiňují L. Münz – G. Künstler, l. c., se mně nepodařilo nalézt.

vaný interiér, v některých detailech upomínající Bauerův brněnský dům, dokládá Loosovu charakteristickou axiální dispozici a tendenci vytvářet z obydlí velké prostorové kontinuum.

Částečné zařízení bytu Lea Brummela v Plzni, 1929 (1930?)

Také⁸⁴ z dnešního troskovitého stavu zařízení bytu v 1. poschodí nájemného domu na třídě 1. máje 140 lze soudit, že architektův zásah zůstal omezen pouze na jídelnu a o něco nižší, s ní volně spojený intimní odpočivný kout s krbem. V této práci byl zjištěn doklad Loosovy „japonské“ orientace. Nicméně je třeba vzít v úvahu omezené finanční možnosti,⁸⁵ které projektanta vedly k potlačení nákladného materiálu a k nahrazení jeho přirozených vlastností pestrými barevnostmi.

Částečná úprava a zařízení bytu Viléma Hirsche v Plzni, 1929–1930

V Hirschově bytě v Plachého ulici č. 6, upraveného a zařízeního Loosem roku 1907,⁸⁶ byla v letech 1929–1930 zřízena z prádelny za dámským pokojem⁸⁷ veranda, popřípadě zahradní pokoj pro M. Hirschovou, a to opět A. Loosem.⁸⁸ Vedle Kriegerbeckova záznamu se o tom zmiňuje V. Hirsch ve svém dopise z 10. června 1930 Schrollovu nakladatelství ve Vídni.⁸⁹ Tam mj. píše, že Loos navrhl v poslední době ještě verandu, která byla dokončena teprve před několika týdny.⁹⁰ Zřejmě k této práci se vztahuje dopis K. Lhoty z Plzně, datovaný 1. prosincem 1929,⁹¹ v kterém oznamuje Loosovi do Vídně, že u Hirsche je práce v podstatě hotova. S úpravou Hirschova bytu souvisí patrně Loosova skica otomanu, pocházející v tom případě asi z počátku roku 1930.⁹²

(Roku 1929 sňatek s Claire Beckovou v Plzni. — 15. října téhož roku československé ministerstvo školství a národní osvěty udělilo Loosovi čestný honorář Kč 6000,—.)

Částečné zařízení bytu Josefa Eisnera v Plzni, 1930

V 1. patře dnes již neexistujícího domu na Šafaříkové ulici 9 byla roku 1930⁹³ provedena podle Loosova návrhu jídelna s barem.⁹⁴ Jak uvádí L.

⁸⁴ L. Münz — G. Künstler, l.c., 56, 193, obr. 34; V. Běhalová, l.c., 56, která uvádí také barevný popis. Tam byl omylem lokalizován na Friedrichsplatz (= zřejmě přilehlé nám. Míru, Friedensplatz) 26.

⁸⁵ O tom B. Kriegerbeck v soupisu plzeňských bytů; srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13 na str. 144.

⁸⁶ Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, 144–145.

⁸⁷ Provedeným podle B. Kriegerbecka roku 1927 K. Lhotou bez Loosovy účasti.

⁸⁸ H. Kulka, l.c., obr. 240, 241.

⁸⁹ V souvislosti s chystanou Kulkovou knihou o Loosovi. Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁹⁰ Podle V. Běhalové, l.c., 50, vznikl návrh na tuto místnost již při první úpravě bytu. Tamtéž popis verandy.

⁹¹ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁹² Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁹³ V Münzových poznámkách je u Eisnerova bytu uvedeno: březen — duben 1930. Tento údaj, pokud je správný, se snad vztahuje ke zhotovení projektu. Rovněž B. Kriegerbeck udává jako dobu vzniku rok 1930.

⁹⁴ V. Běhalová, l.c., 55, sice uvádí, že spoluautorem byl Kurt Unger, v dopise

Münz — G. Künstler v katalogu architektonických prací a jak vyplývá i z Münzových poznámek,⁹⁵ učiněných na základě Ungrových informací, usiloval zde Loos o „selsky jednoduché, rustikální“, přičemž měl prý na mysli prostou španělskou „bodegu“, „hospodu“. Eisnerovu jídelnu prý pokládal za „svou nejkrásnější“.⁹⁶

Návrh na sál autoklubu (?) v Plzni, 1930
obr. 2

Návrh zaznamenávají pouze L. Münz — G. Künstler.⁹⁷ Zmiňují se o plánech půdorysu a dřevěného obložení zdi sálu. Oba plány se dochovaly v Loosově archivu.

1. Půdorys sálu s nárýsem okenní stěny, papír 708 × 1195 mm, rýsováno a kresleno tužkou a barevnými pastelkami, popsáno tužkou (nikoli Loosem). Dole uprostřed měřítko 1 : 20, vedle vpravo razítko stolaře Jana Mráčka v Plzni, vpravo na kraji Loosovou rukou: Architekt Adolf Loos 22. VII. Pilsen 1930.

2. Nárýs a řez čelní stěny menší části sálu s barem, papír 266 × 520 mm, rýsováno a kresleno tužkou a barevnými pastelkami. Dole přibližně uprostřed Loosovou rukou: Architekt Adolf Loos, vpravo razítko jako u předchozího plánu.

Loosův návrh na úpravu sálu dřevěným kazetovým obložením, s dominantou barového stolu s velkým zrcadlem sahajícím po architráv trojdílného kladi (!) nebyl patrně proveden. Také jeho určení a lokalizace nejsou bezpečné. Vzhledem k půdorysné dispozici není však vyloučeno, že mělo jít o sál v 1. patře dvorního traktu hotelu Smitka (dnes Slovan), kde se mimoto dochovala zrcadlová stěna s krbem z rezných cihel a zčásti i dřevěné obložení stěn, snad jako reminiscence na Loosův neuskutečněný projekt.

Návrh na halu (?) v Plzni (?), kolem 1930 (?)

O Loosově návrhu na blíže neurčenou halu (sál?) se zmiňuje jen Münz ve svém poznámkovém materiálu,⁹⁸ a to v tom smyslu, že viděl barevnou kresbu tužkou o rozměrech 40 × 60 cm. Není vyloučeno, že návrh souvisel s předchozím plánem na sál autoklubu (?) v Plzni.

Návrh na rodinný domek, 1930 (?)

K návrhu se dochovaly dva nesignované a nedatované plány:⁹⁹

1. Půdorys přízemí, papír 188 × 145 mm, rýsováno tužkou.
2. Půdorys 1. patra, papír 195 × 144 mm, rýsováno tužkou.

mně z 27. prosince 1967 se však Unger o této práci nezmiňuje. Popis jídelny u L. Münze — G. Künstlera, seznam prací, l.c., 193 a u V. Běhalové, l.c. Obr. u H. Kulky, l.c., 238.

⁹⁵ L.c., 193 a Loosův archiv ve vídeňské Albertině.

⁹⁶ Tím ostudnější je její likvidace roku 1972, která proběhla mimoto bez jakékoli dokumentace. O osudu interiéru, jež nebyl památkově chráněn, Krajské středisko památkové péče v Plzni nic neví.

⁹⁷ L.c., seznam prací, 193, č. kat. 97.

⁹⁸ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

⁹⁹ Plzeň, soukr. majetek.

Podle sdělení B. Kriegerbecka¹⁰⁰ měl návrh sloužit jako podklad pro vypracování plánu na dřevěný rodinný domek. Nerealizovaná skica vznikla pravděpodobně během Loosova pražského, popřípadě plzeňského pobytu roku 1930. Typologicky a půdorysnou dispozicí o základních rozměrech 6 × 8 m je návrh neobyčejně blízký řadovému domu „6m – typu“ o jedné zdi, vzniklému na počátku dvacátých let v souvislosti s Loosovým působením ve vídeňském Siedlungsamtu a s jeho snahou o vytvoření řadového sídlištního domku.¹⁰¹ Návrat ke staršímu osvědčenému řešení, uplatněnému ve volnějším variantách ostatně ještě i později (Brno, Černá Hora), je pro Loose charakteristický. Mimo jiné odpovídá jeho přesvědčení o nezbytné životnosti a přitažlivosti architekta realizovaného plánu po dobu nejméně padesáti let.

(Roku 1930 byl ve Společenském klubu v Praze Na příkopech uspořádán slavnostní večer k počtě Loosových šedesátých narozenin. Téhož roku obdržel Loos od československého státu z podnětu Bohumíra Markalouse a prostřednictvím dr. Zdeňka Wirtha čestný dar Kč 10 000,—.)

Návrh na rodinný domek (dvojdomek), 1930–1931

Podle Loosových náčrtků a pokynů provedl B. Kriegerbeck v letech 1930–1931 několik variant návrhu na rodinný domek pro šest osob.¹⁰² Domek měl být vystavěn na ploše 42–50 m² a proveden ze dřeva nebo škvárobetonových tvárnic. Pro Loosův přístup k tomuto problému a k otázce vztahu „vnitřek“ – „vnějšek“ bylo charakteristické, že se ve všech variantách obíral pouze půdorysnou dispozicí, zatímco průčelí domku, popřípadě dvojdomeku, bylo vždy stejné. Mezi návrhy, které vycházely z architekto- vých projektů na domky pro sídliště Heuberg ve Vídní z roku 1920 (?), je pozoruhodný projekt tzv. rostoucího domku o ploše 36,10, 38,80, 42 a 50 m². Jinou variantu, již se Loos rovněž vracel ke svým starším myšlenkám, tvoří návrh na domek do horského prostředí.¹⁰³

Částečná úprava a zařízení bytu inž. Viléma Krause (Arnolda Taussiga) v Plzni, 1930–1931

Z dochovaného materiálu¹⁰⁴ je patrné, že šlo o přestavbu, spíše však úpravu dvou bytů v 1. patře na Bendově ulici č. 10, které měly z větší části splynout v jeden. Vzhledem k námitkám stavebního úřadu proti zamýšlené velikosti bytu Loos spojení obou částí maskoval.¹⁰⁵ V bytě V.

¹⁰⁰ V dopise mně z 15. března 1969.

¹⁰¹ Z dostupného srovnávacího materiálu z těch let je návrh nejbližší projektu, uveřejněnému u L. Münze – G. Künstlera, *l.c.*, 147, obr. 203.

¹⁰² Plzeň, soukr. majetek. Dochovalo se deset alternativních řešení.

¹⁰³ Srov. k tomu například Loosův článek *Regeln für den, der in den Bergen baut* z roku 1913 v: A. Loos, *Sämtliche Schriften I.* Wien-München 1962, 320n.

¹⁰⁴ Jde především o několik neznačených plánů v Loosově archivu, o nichž se zmiňují L. Münz – G. Künstler v seznamu prací, *l.c.*, 194. Jejich autorství je nicméně dostatečně ověřeno poznámkou na jednom z nich, napsanou Loosovou rukou: *Ab [?] Küche und Vorraum nicht so ähnlich, wie bei Müller gemacht werden könnte.* – V této souvislosti je třeba upozornit na některé podobnosti mezi jídelnou bytu a jídelnou v Müllerově domě v Praze.

¹⁰⁵ Podle sdělení B. Kriegerbecka.

Krause, který si většinou uchoval původní dispozici i zařízení, vznikla po úpravě charakteristická dvojprostorová jídelna a obytná místnost s krbem, na konci chodby pracovna, spojená s ložnicí, přístupnou mimoto zvláštním vchodem z chodby.¹⁰⁶ Podle B. Kriegerbecka spolupracoval s Loosem na adaptaci bytu a jeho vybavení¹⁰⁷ Norbert Krieger, a to zvláště ve fázi realizace, kdy Loos byl značně nemocen.

Úprava a zařízení sanatoria Esplanade MUDr. Hermana Simona v Karlových Varech, 1930–1931

Tuto práci zaznamenávají pouze L. Münz – G. Künstler v soupise Loosova díla¹⁰⁸ s tím, že byla provedena adaptace jídelny, čtenářského salónu a společenské místnosti (patrně herny). Podle informací Y. K. Ungra¹⁰⁹ však šlo ještě o vstupní halu v přízemí a odpočívárnu v mezipatře. Z jeho další korespondence¹¹⁰ je zřejmé, že projekt, popřípadě již jeho realizace, byly hotovy v zimních měsících let 1930–1931.¹¹¹

Úprava a zařízení ordinace MUDr. Samuela Teichnera v Plzni, 1930–1931

K práci, realizované v 1. patře nájemného domu č. 22 na náměstí Republiky a stručně zaznamenané pouze L. Münzem – G. Künstlerem¹¹² a V. Běhalovou¹¹³, se dochoval tužkový náčrt půdorysu bytu s poznámkou, že jde o druhé řešení.¹¹⁴ Nepochází sice od Loose, obrací se však na něho v poznámce provádějícího (spolupracovníka?) a dovolává se jeho autorství osovým řešením vstupní části s laboratoří a šatnou i obou místnostmi zubní ordinace s čekárnou. Loosovo původství dokládá také dochovaný fragment čekárny s dřevěným obložením a lavicemi, nad kterými jsou do zasklených výplní vloženy pro rozptýlení pacientů kresby z 19. a 20. století. Shodnou nebo podobnou funkci obložení lze u Loose nalézt již v době kolem roku 1900.

Částečné zařízení bytu dr. inž. Lumíra Kapsy v Praze-Bubenci (společně s Karlem Lhotou), 1930–1931

O Loosově účasti na zařízení pražského bytu Lumíra Kapsy v Bubenci v ulici Na Zátorce 18 se dosud nevědělo. Ze záznamů B. Kriegerbecka¹¹⁵

¹⁰⁶ V archivu městských technických úřadů v Plzni se dochovala rovněž nesignovaná varianta plánu, která se od dnešního stavu liší v několika drobnostech. Například do pilířů mezi jídelnou a obytnou místností byly vloženy posuvné dveře. O tom, že postupně vzniklo několik různých návrhů, svědčí také rozpočet plzeňské firmy Josef a Václav Pašek z 15. listopadu 1930 na adaptaci Krausova bytu, uložených v Loosově archivu. Vyplývá z něho totiž, že šlo o další, značně odlišnou dispozici.

¹⁰⁷ Obr. půdorysu bytu, jeho dnešního stavu a popis u V. Běhalové, l.c., 54.

¹⁰⁸ L.c., 194, č. kat. 104. Tam omylem uvedeno Simonovo křestní jméno iniciálou V.

¹⁰⁹ Ve zmíněném dopise mně, srov. pozn. 94.

¹¹⁰ S L. Münzem z roku 1936. Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹¹¹ V jednom z dopisů se zmiňuje také o předání 16 plánů L. Münzovi, což odpovídá Münzově poznámce ve zmíněném katalogu o „četných listech s údaji o materiálu a barvách“. Tuto dokumentaci se mně však v Loosově archivu nepodařilo nalézt.

¹¹² L.c., 193, č. kat. 102.

¹¹³ L.c., 58.

¹¹⁴ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Obr. u V. Běhalové, l.c., 58.

¹¹⁵ Srov. *Cinnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13 a Z. Kudělka, *Svědectví o Adolfu Loosovi*, l.c., 158.

a z informací V. V. Štecha¹¹⁶ a dcery původního majitele¹¹⁷ domu je však zřejmé, že Loos se společně s Karlem Lhotou podílel na úpravách společenských místností vily.¹¹⁸ Tomu by odpovídalo i zařízení některých dalších prostor s charakteristickým dřevěným obložením i detaily, jako například trámovým stropem nebo skládacími dveřmi. Nicméně Loosovu, popřípadě Lhotovu účast je obtížné přesně vymezit, poněvadž zčásti šlo jen o úpravy interiéru a jeho mobiliáře,¹¹⁹ navrženého krátce předtím rovněž Otakarem Novotným.

Návrh na patrový byt Jindřicha Jordana a úpravy v nájemném domě v Brně, 1930–1931

obr. 4

Projekt, který měl být realizován na Sedlákové ulici č. 27, dosud zaznamenali jen L. Münz — G. Künstler v seznamu prací.¹²⁰ Mimo jiné je tam uvedeno, že se v Loosově archivu nalézají několik plánů. Jde pouze o kopie těchto plánů:

1. Půdorys jednoho z nájemných bytů.
2. Půdorysy 4., 5. a 6. patra (tj. projektovaného bytu).
3. Příčný řez domem.
4. Nárýs uličního (severního) průčelí.
5. Nárýs zahradního (jižního) průčelí.
6. Axonometrie nadstavby (střešní zahrady).

Všechny jsou dole vpravo označeny rukou kresliče: Arch. Adolf Loos, Prag, Feber 1931.

Mimoto se rovněž v kopii zachoval ještě:

7. Podélný řez domem, označený stejně jako předchozí.¹²¹

Jak je patrné z legendy, připojené k axonometrickému pohledu, i z jiných pramenů,¹²² jednalo se jednak o návrh na byt Jindřicha Jordana v posledních třech podlažích jeho nájemného domu, jednak o dosti rozsáhlé úpravy tohoto domu, navrženého původně jeho majitelem a roku 1931 provedeného posléze bez Loosovy účasti.¹²³ Byt měl sestávat ze tří podlaží, v projektu charakteristicky označených jako plány, z nichž v druhém, tvořeném obytnou halou, byla umístěna na necelé polovině jeho plochy terasa-zahrada o dvou úrovních. Částí terasy byl i průběžný balkón před ložni-

¹¹⁶ Srov. pozn. 49.

¹¹⁷ V dopise mně ze dne 6. července 1974.

¹¹⁸ Prostory 1. patra budovy, v níž je dnes umístěno vyslanectví iránské republiky, se mně nepodařilo shlédnout.

¹¹⁹ Část mobiliáře je dnes v majetku rodiny ve Špindlerově Mlýně.

¹²⁰ L.c., 195, č. kat. 107.

¹²¹ Praha, soukr. majetek. Kopie plánů 1–6 jsou rovněž uloženy v odd. architektury Muzea města Brna.

¹²² Zvláště ze vzájemné korespondence mezi A. Loosem a Y. K. Ungrem na jedné straně a J. Jordanem na straně druhé z 20. prosince 1930 až 27. (28.) února 1931 (Brno, Muzeum města Brna), dále z dopisů Y. K. Ungra L. Münzovi z 23. června 1935 (Viedeň, Albertina, Loosův archiv) a mně (srov. pozn. 94).

¹²³ V době jednání s Loosem, jež se odbyvalo jen písemně, bydlel J. Jordan na dnešním náměstí Čsl. armády č. 3 v Brně.

cerni v třetím podlaží bytu. Ačkoli šlo pouze o předprojekt,¹²⁴ byl Loosův záměr zřejmý. Nadstavba se sice celkovým půdorysem přizpůsobila nájemné části budovy, její „obsahový“ program a jeho formální zpracování z ní však vytvořily zcela nezávislý útvar bytu – domu typu pent’house se zahradní terasou. Loos se tak vrátil ke své někdejší myšlence domu s terasou o dvou úrovních, uplatněné v rozmanitých typech i variantách, nicméně realizované jen v případě Scheuovy vily ve Vídni z roku 1912. Pokud jde o rozsah úprav, zasáhl Loos nepochybně jak do půdorysné dispozice nájemného bytu, tak do vzhledu uliční i zahradní fasády. Je snad na místě poznamenat, že vznik návrhu, na kterém Loos začal pracovat již na konci roku 1930, spadá do doby architekta posledního velkého pracovního vypětí během jeho pražského pobytu.¹²⁵

Zařízení (?) bytu inž. Viléma Krause (?) v Brně, 1931

Podle sdělení Claire Loosové L. Münzovi¹²⁶ měl Adolf Loos roku 1931 navrhnout Vilémovi Krausovi byt v Brně. Šlo patrně o téhož Krause, kterému Loos v letech 1930–1931 zařídil byt v Plzni. Nic bližšího se však nepodařilo zjistit.

Návrh na nájemné domy s malými byty v Praze-Vinohradech, 1931 obr. 5–7

Zřejmě jen nedopatřením unikla dosud tato monumentální práce pozornosti. V Loosově archivu ve Vídni se dochoval soubor třinácti plánů, které podrobně dokládají zamýšlený projekt. Dva z nich jsou originální, ostatní jsou kopie:

1. Půdorys neoznačeného podlaží celého bloku, papír 390 × 550 mm, rýsováno tužkou, zdivo položeno červenou, popis proveden tuší. Dole vlevo: Podnikatelství staveb Kapsa a Müller Praha VII, pod tím (Müllerovou rukou?) Gezeichnet von Kurt Unger, Entwurf Adolf Loos, uprostřed měřítko 1 : 200.

2. Půdorys neoznačeného podlaží v západní části bloku, papír 415 × 630 mm, na krajích poškozen, rýsováno tužkou, popsáno tuší a tužkou. Dole vlevo (Müllerovou rukou?): Entwurf Adolf Loos, Zeichner (přeškrtnuto), pod tím: Mitarbeiter Kurt Unger, vpravo (Ungarovou rukou?): *Ich habe noch nicht den Grundriß. Es ist besser die Fenster in breiten Hof gehen zu lassen, als in die Strasse. Wird bei Krbck [= Kriegerbeck] gezeichnet. Es wird ganz symmetrisch sein.* Také na dalších místech plánu jsou poznámky, zčásti nečitelné.

3. Půdorys sklepa a suterénu.

4. Půdorys suterénu s detailním provedením větší části východního křídla.

5. Půdorys přízemí a 1. patra.

6. Půdorys 2. a 3. patra.

¹²⁴ Technicky zpracovaný Y. K. Ungrem. Jeho sdělení mně (srov. pozn. 94).

¹²⁵ V přibližně stejnou dobu, tj. v prvních měsících 1931, vznikly v Praze mimo jiné Loosovy návrhy na vilu dr. Fleischnera v Haifé a na obytný dům M. Schnabelové ve Vídni. Rovněž tyto návrhy zpracoval technicky Unger.

¹²⁶ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

7. Púdorys 4. patra s terasou.
8. Jižní průčelí.
9. Západní průčelí.
10. Východní průčelí.
11. Příčný řez západním a jižním křídlem.
12. Axonometrie.
13. Púdorys tří a axonometrie dvou bytů.

Plány 3–12 jsou provedeny v měřítku 1 : 100, plán 13 v měřítku 1 : 50. Mimoto existuje nepublikovaný rukopis krátké zprávy o projektu.¹²⁷

Z předchozího materiálu, popřípadě z dopisů Y. K. Ungra M. Münzové z 28. července 1965¹²⁸ a mně ze 27. prosince 1967, vyplývá, že návrh byl roku 1931 předložen firmou Kapsa a Müller jako soutěžní návrh na malobytový dům. Otevřený trojkřídový blok z železobetonové konstrukce, který byl situován na púdorysu lichoběžníka mezi ulice K vinohradské nemocnici, Uhříněveskou a ulici projektovanou, měl mít pět až šest podlaží a měl obsahovat 141 bytů o jednom pokoji, kuchyni a příslušenství. Šlo o redukováný pavlačový typ s jen částečně krytými schodišti a propojenou terasou nad všemi křídly. „Věžovitě“ zvýšení krajní okenní osy zalomených částí kratších křídel připomíná obdobné řešení u nárožního domu sídliště ve Vídni-Heubergu, popřípadě u krajních domků v Babí u Náchoda a u Brummelova domu v Plzni. Nepochybně mělo „chránit“ přilehlé vstupy do prostranství dvora a vyvolat u obyvatelů pocit jistoty a intimity.

V otázce autorství může budít pochybnost forma jeho označení na plánu č. 2. A to v tom smyslu, že Y. K. Unger by mohl být považován jako spolupracovník za částečného spoluautora. Nepochybně o nějakou spolupráci šlo, jak to vedle dodatečné změny Zeichner – Mitarbeiter vyplývá i z uvedeného Ungrova dopisu mně. Je však i zde nutno brát v úvahu Loosův značně velkorysý, popřípadě až lhostejný postoj k vymezení podílu jeho spolupracovníků.

Návrh, na kterém nemocný Loos pracoval během svého pobytu v pražském pensionu Centrum, nebyl realizován, a to snad pro odlišnou parcelaci příslušného pozemku.¹²⁹

Návrh na dvoj domek pro sídliště Baba v Praze-Dejvicích (v částečné spolupráci s Henry Kulkou), 1931

obr. 8, 9

Dne 5. června 1931 ohlásil Loos F. Müllerovi¹³⁰ odeslání plánů na „velmi malý domek“, které byly sice původně určeny pro vídeňské sídliště rakouského Svazu díla,¹³¹ které však nebyly provedeny.¹³² Loos se domníval,

¹²⁷ S názvem *Dva Loosovy návrhy staveb pro Československo*. Autorem studie, jež vznikla roku 1934 a jež byla určena pro Markalousovu zamýšlenou publikaci o Loosovi (srov. *Cinnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 9), byl F. Müller.

¹²⁸ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹²⁹ Uvedeno v Müllerově zprávě o návrhu; srov. pozn. 127.

¹³⁰ Korespondenčním lístkem z Juan-les-Pins (kde Loos tehdy pracoval na projektu výškového hotelu) do Prahy. Praha, soukr. majetek.

¹³¹ V souvislosti s vybudováním vzorné bytové kolonie na mezinárodní výstavě tohoto sdružení ve Vídni roku 1930.

¹³² Ve Vídni XIII, Woinowichgasse 13–19, byla realizována varianta návrhu, jedna

že by se o plány mohli zajímat organizátoři výstavby bytové kolonie Ba-ba,¹³³ pokud již ovšem není pozdě. Identifikace těchto plánů není snadná. Loos se totiž v této době — jak bude ostatně z dalšího ještě patrné — znovu a velmi intenzivně zabýval řešením rodinného domku často bez konkrétního určení. Nicméně se značnou pravděpodobností jde o dosud nepublikované plány, nacházející se v originálním provedení ve vídeňském Loosově archivu a v nepatrně odlišných kopiích v plzeňském soukromém majetku. Toto určení potvrdil také B. Kriegerbeck.¹³⁴ Jde o tyto plány:

1. Půdorys sklepa, přízemí, zvýšeného přízemí, 1. patra a střešní terasy jednoho z domů, papír 298 × 420 mm, rýsováno a popsáno tuší. Uprostřed vpravo: Einfamiliendoppelhaus 1 : 100, pod tím Architekt Adolf Loos. Dole vpravo signováno inkoustem: Adolf Loos.

2. Příčný a podélný řez jedním z domů, papír 298 × 420 mm, rýsováno tuší. Dole vpravo: Einfamiliendoppelhaus, Masztab 1 : 100, Architekt Adolf Loos 1931.

3. Přední (uliční), zadní (zahradní) a boční průčelí dvojdomku, papír 298 × 380 mm. Nahoře a uprostřed vpravo táž legenda a signatura jako sub 1 s letopočtem 1931.

Jak je patrné z plánů, liší se návrh dosti podstatně od realizovaných dvojdomků ve Vídni. Mimo jiné důsledným uplatněním „prostorových plánů“, které stavbu rozdělují na dvě výškové diferencovaná, zároveň však prostorově spojená podlaží s charakteristickým promítnutím vnitřku navenek, tj. především převýšením bočních částí. Asymetrie tohoto útvaru je zrušena zrcadlovým spojením domů, jímž vznikl souměrný a vyvážený celek. Ze známých projektů na stejný typ domu (dvojdomu) má tento návrh pojetím dispozice nejbližší jen o něco mladšímu projektu rodinného domu a dřevěnému tzv. poslednímu domku z roku 1932. K otázce autorství je třeba dodat, že u návrhu na dvojdomky pro vídeňský Svaz díla byl na Loosovu žádost uveden H. Kulka jako „Mitarbeiter“. Vzhledem k tomu, že v tomto případě jde o variantu návrhu a že Kulka tehdy Loosovi často vypomáhal,¹³⁵ je Kulkův podíl — třebaže přesněji nesnadno zjistitelný — nutno zaznamenat.¹³⁶

Návrh na rodinný domek v Plzni (?), 1931

Z Münzových poznámek, popřípadě z dalších informací je zřejmé, že

z mnoha, jež vznikaly v částečné spolupráci s H. Kulkou (a snad i s Y. K. Ungrem, který přinejmenším některé z plánů rýsoval) v rozpětí přibližně půldruhého roku. Srov. k tomu korespondenci A. Loose s H. Kulkou, popřípadě s předsednictvem Svazu díla z let 1930–1931 v Loosově archivu ve vídeňské Albertině.

¹³³ V Praze-Dejvicích, projektované a prováděné v letech 1929–1933, popřípadě i později.

¹³⁴ V dopise mně z 15. března 1969. Srov. také Z. Kudělka, *Svědectví o Adolfu Loosovi*, 1.c., 158.

¹³⁵ Srov. pozn. 132.

¹³⁶ Do formy jejich spolupráce dovoluje nahlédnout zmíněná vzájemná korespondence z roku 1930. Po odmítnutí změn, které Kulka na Loosově návrhu na vídeňské domky provedl, poslal Kulka dne 4. února toho roku Loosovi ke korektuře nové plány. Loos v nedatovaném dopise mj. odpověděl, že dva domovní vchody jsou rozhodně mnoho. Dále prosí, aby byly vloženy dveře mezi vstup a předsíň. Půdorys shledává velmi dobrý, ačkoli takto nebyl zamýšlen. Původně se mělo z koridoru chodby, který měl být umístěn po straně, vstoupit přímo (podtrženo Loosem) do obytné místnosti. Ložnice nemusí ležet ve stejné úrovni atd.

Loos vypracoval roku 1931 návrh na malý rodinný dům v ceně 25 000 šilinků pro Evu Schanzerovou. Poněvadž zadavatelka návrhu byla sestrou Claire Loosové, je možno předpokládat, že dům měl být proveden v Plzni. Plán, jenž nebyl realizován, souvisel dispozičně velmi pravděpodobně se skupinou projektů na malý rodinný domek, vzniklých v letech 1930–1932.

Návrh na rodinný domek, 1931

Projekt volně stojícího domku je doložen jedním plánem,¹³⁷ na kterém je nakreslen půdorys sklepa, přízemí, mezipatra a 1. patra, podélný a příčný řez domem. Plán je rýsován tužkou a červenou tužkou na papíře 322 × 515 mm. Nahoře vpravo je legenda: Rodiný [sic!] domek pro 1 rodinu, 1 : 100, pod tím: V Praze, v říjnu 1931, zastavěná plocha 60,20 m². Plán, kreslený B. Kriegerbeckem,¹³⁸ není signován. Jeho autorem je však nepochybně Adolf Loos. Plošné i prostorové rozvržení má všechny charakteristické znaky jeho pojetí, zvláště podélnou axialitu všech obytných pater a „stoupavou“ tendenci, vytvářející z vnitřku i vertikálně sukcesivní prostorový celek. Stačí připomenout návrh na dvojdomek pro pražské sídliště Baba nebo o něco mladší projekt tzv. posledního domku ze dřeva. Nedoloženo je rovněž určení návrhu. Vzhledem k českému popisu a místu uložení plánu (méně již místu vzniku) lze předpokládat, že buď šlo o příomou objednávku nebo o jednu z četných úvah nad tímto stavebním typem, blízkým zmíněnému projektu standardního dřevěného domu pro Prahu.¹³⁹

Zařízení (?) domu Merkur Oskara Singla (Stingla?) v Mariánských Lázních, 1931

Z několika Münzových poznámek¹⁴⁰ lze usoudit, že Loos v uvedeném objektu, z něhož se nic nedochovalo, navrhl zařízení (část?), popřípadě v něm provedl menší vnitřní úpravy. Výslovně je však uvedena pouze lékařská ordinace. Na návrhu, nebo alespoň jeho provedení, se snad podílel Loosův občasný spolupracovník Norbert Krieger.

(V únoru a březnu roku 1931, popřípadě již o něco dříve, Loos pobýval v pensionu Centrum v Praze, na podzim v Karlových Varech. — V září téhož roku vypracoval návrh na skleněný jídelní soubor pro jáchymovský filiální podnik vídeňské firmy J. a L. Lobmeyr.)

Návrh (?) na vilovou kolonii v Praze-Barrandově, kolem 1931

V Loosově archivu je uložena fotografie plánu se schematickým půdorysem centra Prahy. Na jejím rubu je patrně Münzovou rukou poznamenáno: *Unterlage zu der Verbauung des Barandoff. Bei Dr Müller anfragen. Loos sollte Villen-Siedlungsprojekt machen.* Nic bližšího k tomu se nepodařilo zjistit. Není však snad bez zajímavosti, že roku 1929 vznikl parcelač-

¹³⁷ Praha, soukr. majetek.

¹³⁸ Jeho sdělení mně.

¹³⁹ B. Kriegerbeck pokládá za dosti pravděpodobné, že domek si chtěl postavit F. Müller.

¹⁴⁰ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

ní a zastavovací plán pro výstavbu barrandovské zahradní čtvrti.¹⁴¹ Je možno jen uvést, že vzhledem k téměř současnému projektu nájemných domů na Vinohradech přinejmenším nelze vyloučit Loosův zájem o tento úkol.

Návrh na rodinný domek, 1931 (1932?)

obr. 10

V posledních letech svého života, snad už od konce roku 1930, se Loos téměř soustavně zabýval návrhy na volně stojící dřevěný dům o velmi malé zastavěné ploše. Tyto návrhy, které vznikly většinou za Loosových pražských pobytů, popřípadě během jeho léčení v Markétiných Lázních u Prachatic, měly jen zčásti konkrétní místní určení. Jejich smysl spočíval především ve vytvoření standardního typu rodinného domku ze dřeva, jehož předností měla být velmi krátká výrobní doba, poměrně nízká cena a dostupnost i dělnické třídě.¹⁴² Loos se při práci na něm nepochybně opřel o americké zkušenosti s montovanými, popřípadě i přenosnými domky a o tradici lehkých japonských domů ze dřeva.¹⁴³ Jedním z takových projektů byl návrh na dřevěný rodinný domek, k němuž se zachoval plán.¹⁴⁴ Je na něm nakreslen půdorys přízemí, mezipatra a 1. poschodí, dále příčný řez domem a nárys jeho východního průčelí. Plán je rýsován, popřípadě kreslen tužkou na papíře 395 × 480 mm. Nahoře vlevo je legenda: Familien Haus 1 : 100, gebaute Fläche 64,00 m². K půdorysu přízemí a 1. patra je připojen rovněž německý popis jednotlivých částí. Plán není signován, o Loosově autorství návrhu netřeba ovšem pochybovat. Podobně je přinejmenším nejvýš pravděpodobné určení projektu pro české prostředí, byť pouze obecně jako typu. Plán se jednak uchoval v Praze, jednak ho kreslil B. Kriegerbeck.¹⁴⁵ Obtížnější je stanovit přesnější dobu vzniku návrhu a jeho časovou relaci k ostatním pracím skupiny. Snad k této práci se vztahuje dopis z 30. října 1931,¹⁴⁶ v kterém F. Müller oznamuje Loosovi, že malý dům prokreslí podle jeho údajů B. Kriegerbeck.

Návrh na rodinný domek, konec 1931 nebo 1932

obr. 11

Počet návrhů na rodinný domek z dřevěných panelů, které vznikly převážně v letech 1931 a 1932, nelze dnes bezpečněji zjistit. Je však možno

¹⁴¹ Archiv města Prahy, P 86/20. Autorem plánu je Hartvich.

¹⁴² Loosovo sociální pojetí architektury je dostatečně známé. Takový přístup k základním problémům stavby domku a bytu doložil Loos i v četných přednáškách a časopiseckých publikacích.

¹⁴³ Srov. k tomu mimo jiné i záznam Loosova výroku, učiněného na výstavě jeho díla ve Stuttgartu: „Die Häuser der Zukunft werden nicht aus Eisenbeton sein, die man, um sie fortzuschaffen – wie es bei der letzten Ausstellung in Paris der Fall war –, mit Ekrastrit sprengen muß ... das Haus der Zukunft ist aus Holz! Wie die kleinen japanischen Häuser! Es hat verschiebbare Wände! Moderne Architektur ist: japanische Kultur plus europäische Tradition!“ C. Loos, Adolf Loos privat. Wien 1936, 104.

¹⁴⁴ Praha, soukr. majetek.

¹⁴⁵ Jeho ústní sdělení mně. Srov. též české označení světových stran u půdorysu mezipatra.

¹⁴⁶ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

předpokládat, jak již bylo uvedeno, že většinou šlo o obměnu té myšlenky, která vyústila v projekt na „poslední dům“, nebo kterou Loos popřípadě dále rozpracovával. Do této skupiny patří také další dochovaný plán¹⁴⁷ na dům o rozloze necelých 66 m². Jde o půdorys přízemí, mezipatra a prvního poschodí, dále o příčný řez a nárys vstupního, protilehlého (zahradního) a bočního průčelí, papír 375 × 520 mm, rýsováno tužkou, s několika dodatečnými, zčásti Loosovými zásahy. Plán, který není označen, kreslil B. Kriegerbeck.¹⁴⁸ Také v tomto případě se proto zdá být určení plánu dostatečně ověřeno, nehledě k místu uchování a českým popisům, popřípadě k srovnání s projektem „posledního domu“, o jehož souvislosti s českým prostředím není pochyb. Ze srovnání totiž vyplývá, že obě práce se obírají touž myšlenkou „úrovňového“ řešení stavby. Rovněž je velmi blízké řešení půdorysu přízemí a mezipatra, tj. první až čtvrté „úrovně“ předchozího plánu, dále zahradního průčelí a žaluziového dřevěného obložení (srov. Loosův náčrt jeho detailu v pravé horní části plánu). K zajímavým poznatkům by ovšem dospělo také srovnání s jinými Loosovými pracemi, jako například s návrhem na dřevěný dům pro M. Schnabelovou ve Vídni (1931),¹⁴⁹ nebo s vídeňským Mollerovým domem (1928; levá část zahradní fasády).¹⁵⁰ Na plánu je pozoruhodné dokreslení bočních cihlových zdí, vtažených až k římsě. Zdá se, že Loos uvažoval – v horizontu svých charakteristických „návratů“ ke starším principům – o možnosti změnit objekt na dům „s jednou zdí“, v případě této volně stojící stavby ovšem pouze konstrukčně.

Návrh na rodinný domek, konec 1931 nebo začátek 1932
obr. 12

a) Vyvrcholením Loosova úsilí o vytvoření standardního rodinného domku (popřípadě domu) ze dřeva byl patrně projekt známý pod pojmem „poslední dům“.¹⁵¹ Je doložen dvěma neoznačenými plány,¹⁵² „diktovanými“ před konečným grafickým provedením autorem podobně jako většina jeho prací z posledního údobí:

1. Půdorys první, druhé a třetí „úrovně“, druhé, třetí a čtvrté „úrovně“ a podélný řez domem, papír 285 × 220 mm, rýsováno tuší. Uprostřed měřítko 0–5 m, resp. dm.

2. Půdorys páté a šesté „úrovně“, nárys vstupního a zahradního průčelí, papír 290 × 260 mm, rýsováno tuší. Jako v předchozím případě české popisy.

¹⁴⁷ Praha, soukr. majetek.

¹⁴⁸ Jeho ústní sdělení mně.

¹⁴⁹ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Také tento plán, jak již bylo uvedeno (pozn. 126), byl vypracován v Praze.

¹⁵⁰ L. Münz – G. Künstler, l.c., obr. 162.

¹⁵¹ Termín „poslední dům“ pochází snad od A. Loose. Použil ho F. Müller ve svém neuveřejněném rukopise z roku 1934 (srov. pozn. 127). Jeho studie, původně nazvaná dva Loosovy návrhy pro Československo, rovněž dokládá přímý vztah projektu k našemu prostředí. Podle ústního sdělení M. Müllerové mně byl určen pro její dceru E. Müllerovou.

¹⁵² Praha, soukr. majetek. Plány snad měly být uveřejněny v Markalousově chystané publikaci jako příloha k Müllerově článku.

Z plánů a z podrobného Müllerova popisu¹⁵³ vyplývá, že projekt představuje jeden z vrcholů pozdní Loosovy tvorby. Nejde ani tak o užití dřeva vně i uvnitř, o jednoduchou konstrukci, o zamýšlenou sériovou výrobu a relativně nízké výrobní náklady, jako o řešení prostorové dispozice. Už v prvních poválečných letech se Loos obíral myšlenkou výškového odstupnění jednoho podlaží (zvláště při přestavbě Strasserova domu ve Vídni, 1919), a to jak z hlediska funkční diferenciaci „patra“, tak i prostorového splývání. Tato tendence se téměř souběžně projevila i poschodovým uspořádáním bytu (například v projektu malobytového domu pro Vídeň, 1923), v němž však vzhledem k malému půdorysu mohlo jít prostorově o pouhou vertikální adici. Výškové rozlišení patra Loos použil ve dvacátých letech ještě několikrát, nicméně vždy u větší stavby, jejíž rozloha dovolila situovat schodiště přibližně dprostřed objektu. Tento předpoklad vertikálního prostorového kontinua byl u menšího rodinného domu důsledně splněn až v projektu na tzv. poslední dům. Užití principu stoupavého přičleňování jednotlivých místností k prostoru schodiště, popřípadě jejich vzájemného propojení na nevelké rozloze o 70 m², bylo umožněno především subtilní konstrukcí z rovněž dřevěných pilířků a neobyčejně promyšleným plošným a prostorovým zužitkováním místa.¹⁵⁴

b) S touto Loosovou prací úzce souvisí projekt standardního dřevěného domu pro Prahu, vzniklý patrně v prvních měsících roku 1932.¹⁵⁵ Byl sice vypracován v projekční kanceláři firmy Kapsa a Müller, jednak však jde o pouhou variantu předchozího Loosova návrhu, jednak zmíněná firma prostřednictvím H. Kulky žádala Loose o korekturu plánu.¹⁵⁶ V tomtéž dopise se také připomíná, že Loos jim (?; pravděpodobně se zdá Müllerovo autorství) při předchozím jednání doporučil tento interiér: hala – bílý lak, červená japonská rohož, obytný pokoj a jídelna – dub s viditelnými hlavami hřebů, se zelenými tapetami, knihovna – černá-červená, lakovaná, hlavní ložnice – světle polírovaná, dub s modrou látkou, další ložnice – černě-zelená, modro-žlutá, oranžově-modrá. Z konfrontace s Müllerovým popisem „posledního domu“ je zřejmé, že u obou šlo o téměř totožné řešení. To znamená, že také doba vzniku Müllerova (?) plánu dokládá, že šlo o převzetí Loosovy myšlenky a že duben 1932 je tak termínem ante quem Loosova projektu.^{156a}

¹⁵³ Z větší části převzat bez uvedení pramene v článku E. S., *Poslední dům Adolfa Loose*. Československý architekt 11, 1965, č. 6, 3. Srov. dále O. Nový, *Adolf Loos*. Wir und Sie im Herzen Europas, Březen 1965, 22.

¹⁵⁴ „Smysl pro rozměr byl u Loose úžasný; je málo současníků, kteří by se mu vyrovnali [...] Diktoval s absolutní jistotou do plánů rozměry místností a nábytku na milimetr přesně a neomylně, odtud strhující ucelenost, uzavřenost, rovnováha jeho prostorů“. Cit. z uvedeného rukopisu F. Müllera (srov. pozn. 151), 4.

¹⁵⁵ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Jde o půdorysy přízemí, mezipatra a prvního patra, dále o řez a nárysy všech čtyř průčelí. Papír 372 × 578 mm, legenda: dřevěný standardní domek.

¹⁵⁶ Dopis ze 14. dubna 1932, Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

^{156a} Teprve při korektuře se mně dostal do rukou článek J. Klingenbergové-Helfertové, *Das „letzte“ Haus von Adolf Loos*, Alte und moderne Kunst 20, 1975, č. 136, 30n., v kterém autorka publikovala plány představující projekt jedno-rodinného domu ze dřeva. Jak vyplývá z názvu studie a z rozsáhlého citátu z rukopisu F. Müllera (srov. pozn. 151), pokládá pisatelka tuto práci za Loosův návrh na „poslední dům“. Jde však o nedopatření, a to především z těchto dů-

Dům JUDr. Josefa Winternitze v Praze na Smíchově (společně s Karlem Lhotou), 1931–1932

obr. 13

Autorství domu v ulici Na Cihlářce č. 10 nebylo dosud dostatečně objasněno. Z materiálu, zvláště z nesignované kopie smlouvy s J. Winternitzem,¹⁵⁷ vyplývá, že Loos měl společně s architektem Karlem Lhotou vypracovat skicy stavby. Tento jakýsi předběžný projekt měl být hotov do 15. listopadu 1931, aby mohly být do 30. listopadu téhož roku zhotoveny zadávací plány. Kopie těchto plánů se dochovaly.¹⁵⁸ Nicméně jsou značené pouze Lhotou a datované rokem 1932. Loosův, popřípadě Lhotův podíl bude sotva možné přesněji stanovit. A to ani formální analýzou vzhledem k Lhotově závislosti na Loosovi. O Loosově přinejmenším částečném autorství svědčí Lhotův dopis Loosovi z 21. února 1932,¹⁵⁹ v kterém mu oznamuje začátek stavby, Lhotův článek o ní¹⁶⁰ a závažné je rovněž svědectví B. Kriegerbecka.¹⁶¹ Na druhé straně B. Markalous uvádí ve svých poznámkách, že Loos se na stavbě nepodílel, což bylo Markalousovi Lhotou před svědky dosvědčeno.¹⁶² Loosův nějaký podíl na smíchovském domě je ovšem nepochybný, jak je to patrné například ze srovnání s Mollerovým domem ve Vídni (1928), zvláště s jeho zahradním průčelím. — Podobně nesnadné je rozlišit autorství zařízení domu. Lhotovu pasáž v dalším dopise Loosovi z 18. července 1932¹⁶³ „*Ist es nicht frech, daß die Einrichtung ohne Ihnen gemacht wurde?*“ si lze vyložit i tak, že zhotovení mobiliáře proběhlo bez Loosova dozoru, popřípadě bez obvyklého dodatečného zásahu, a to pro jeho nemoc.¹⁶⁴ Na pracovní styk obou ukazuje také Lhotova informace

vodů: a) „Poslední dům“ byl zamýšlen pro městské prostředí. Uveřejněné plány jsou však výslovně označeny jako „návrh weekendu“ a tak je objekt i pojat (komín, okenice, odpadní jímka, lesnaté okolí aj.); b) otisknutá část Müllerovy úvahy o Loosově dřevěném domu americké konstrukce se vztahuje k jinému plánu, ke skutečnému „poslednímu domu“. J. Klingenbergová-Helfertová však z neporozumění spojila dva odlišné objekty, ačkoli výsledek konfrontace plánů s interpretací Müllerova textu je mimo vši pochybnost; c) je rovněž nepochybné, že ani dva první nárysy nejsou „vlastnoruční Loosovy skicy“, jak mívá autorka. Prozrazují ruku zkušeného kreslíře, kterým Loos ovšem nebyl. — Na druhé straně je nicméně zřejmé, že plány nějak souvisí s Loosovou tvorbou. Vedle místa nálezu (je uveden Müllerův dům v Praze) je to patrné zvláště z řešení vstupní části a přilehlých prostor. Celkově však jde o značně volný výklad architektovcích projektů na rodinný domek ze dřeva, jímž se obíral v posledních letech života. Tomu odpovídá také technický rukopis plánů, který je cizí všem dosud známým Loosovým spolupracovníkům.

¹⁵⁷ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁵⁸ Praha, soukr. majetek.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ *Architekt A. Loos. Architekt 32, 1933, č. 9, 137n.*

¹⁶¹ „*Musím prohlásit s nejlepší vědomím a svědomím, že celá vila je Loosovým duševním výtvozem a je omylem Kulkovým, když jeho dílo uvedl jako spolupráci s Lhotou*“. Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13.

¹⁶² Praha, soukr. majetek.

¹⁶³ Vídeň, Albertina, Loosův archiv. Dopis je adresován do Lázní sv. Markéty u Prachatic.

¹⁶⁴ Na jedné z Münzových poznámek je uvedeno, že roku 1932 Loos pracoval „*na Winternitzovi*“. Pod tím je na lístku Loosovou rukou připsáno: „*in Karlsbad*“. — Naproti tomu podle sdělení J. Winternitzové je interiér domu Lhotovým dílem. Rovněž Y. K. Unger Loosovu účast na zařízení zcela vylučuje. Podobně pochybuje

z 22. srpna téhož roku¹⁶⁵ o poukázání na a še ho (proloženo Z. K.) honoráře Kč 28 000,—. Vzhledem k jeho výši je možno usuzovat, že je v něm zahrnuta odměna i za vypracování plánů na dům.

Částečné zařízení bytu Huga Semlera v Plzni, 1931–1932

Jde o jednu obytnou místnost (hudební salón) s arkýřem v 1. patře nájemného domu č. 19. na třídě 1. máje. Ve svém přehledu Loosových interiérů¹⁶⁶ Münz tuto práci sice zaznamenává, do publikace ji však nepojal. Loosovo autorství je nicméně nesporné. Vedle charakteristických formálních vlastností dochovaných částí je doloženo — byť nepřímou — korespondencí N. Kriegera a F. Müllera.¹⁶⁷ Z ní vyplývá, že autorem návrhu — jak uvedl Müllerovi Semler — byl Loos, zatímco Krieger patrně pouze dozíral na zhotovení a osazení mobiliáře podle jím zhotovených plánů.¹⁶⁸ Návrh zařízení (původně více místností?)¹⁶⁹ byl hotov v roce 1931 a již v lednu následujícího roku byly práce v proudě. Z korespondence je také zřejmé, že byla zamýšlena nadstavba domu 3. a 4. patrem — nepochybně rovněž podle Loosova projektu, ke které však nedošlo patrně pro nepostačující substrukci.

Částečné zařízení bytu Huga Naschauera v Plzni, 1931–1932 (?)

O této Loosově práci v 1. nebo ve 2. patře nájemného domu č. 20 na Husově ulici se zmiňují pouze L. Münz ve svých nepublikovaných poznámkách¹⁷⁰ a V. Běhalová.¹⁷¹ Z jejich údajů vyplývá, že šlo o zařízení dámského pokoje, které bylo v roce 1938 přepracováno Norbertem Kriegerem.

Návrh na dům dr. Kleina v Mariánských Lázních, 1932

Z dopisu Norberta Kriegera Loosovi ze dne 17. září 1932¹⁷² vyplývá, že jistý doc. dr. Klein zamýšlel získat od A. Loose plány pro malý venkovský dům v Mariánských Lázních. V dalším dopise z 12. října 1932¹⁷³ Krieger sděluje, že Klein předložený plán odmítl. Nepochybně téhož objektu se týká i Loosova zpráva B. Kriegerbeckovi z Prahy 25. listopadu 1932¹⁷⁴ o Kleinově návštěvě u něho a o naléhavosti projektu. Na Kleinův dům se uchovaly tři plány¹⁷⁵ provedené B. Kriegerbeckem podle ztraceného Loosova náčrtu:

o jeho spoluautorství na plánech stavby. Domnívá se, že by mohlo jít o repliku (tj. spíše o jednu z variant) Müllerovy vily a že tak si lze vysvětlit výskyt Loosova jména u Winternitzova domu. Srov. jeho dopis mně, pozn. 94.

¹⁶⁵ Rovněž do Lázní sv. Markéty u Prachatic. Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁶⁶ Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 13.

¹⁶⁷ Jde o dva Kriegerovy dopisy A. Loosovi z 20. a 23. března 1932 a o Müllerův dopis z 25. března téhož roku. Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁶⁸ V. Běhalová, *l.c.*, 55, uvádí Kriegera jako spolupracovníka. Tamtéž popis místnosti.

¹⁶⁹ Podle B. Kriegerbecka byl autorem zařízení v ostatních prostorách bytu vídeňský architekt Hrusza.

¹⁷⁰ Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁷¹ *l.c.*, 58.

¹⁷² Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Plzeň, soukr. majetek. Srov. příl. XII.

¹⁷⁵ Tamtéž.

1. Půdorys suterénu a přízemí, papír 342 × 211 mm.
2. Půdorys 1. poschodí a podkroví, papír 342 × 216 mm.
3. Nárys jižního průčelí a podélný řez stavbou, papír 342 × 211 mm.

Všechny plány jsou rýsovány a popsány tužkou, zdivo ad 1. a 2. šrafováno červenou pastelkou. Návrh, velmi blízký Loosově projektu na venkovský dům v Gasteinu z roku 1922,¹⁷⁶ popřípadě jen o nemnoho staršímu uvedenému návrhu na dřevěný rodinný domek (východní průčelí), nebyl realizován. Podle B. Kriegerbecka z projektu hned v počátcích sešlo.

(V červnu a červenci roku 1932 je doložen Loosův pobyt v Karlových Varech.¹⁷⁷ V červenci až září téhož roku v Lázních sv. Markěty u Prachatic, v říjnu v Praze v hotelu Hybernia. Tam vznikl první náčrt vlastního náhrobku, pořízený do útržkového bloku.¹⁷⁸ V té době nebyl nemocný Loos již schopen větší a soustavnější práce. Rovněž rozhraní let 1932–1933 strávil Loos v Praze, a to v penzionu Centrum a hotelu Paříž.^{178a} Roku 1932 proběhlo neúspěšné jednání B. Markalouse s vládou o uložení Loosova bytu, plánového a písemného archivu v Československu.)¹⁷⁹

Částečná přestavba, přístavba a úprava zařízení bytu inž. Oskara Semlera v Plzni (společně s Henry Kulkou), 1932–1933 (1934?)

Práce, literaturou dosud vcelku nepovšimnutá,¹⁸⁰ se týkala suterénu, přízemí a zejména 3. a 4. podlaží (nového mezipatra a 1. poschodí) v části rohového nájemného domu na třídě 1. máje č. 110. Jejich přestavbou a úpravou měl vzniknout na místě dvou dosavadních bytů jeden velký byt, izolovaný od ostatních i novým samostatným vstupem z přízemí. Provedením projektu na tuto rozsáhlou adaptaci byl na doporučení R. Hirsche¹⁸¹ pověřen roku 1932 A. Loos, který vypracování plánů světil H. Kulkovi. Vzhledem k pokročilému stádiu Loosovy choroby i k pozdní době realizace

¹⁷⁶ L. Münz – G. Künstler, i.c., 190.

¹⁷⁷ K tomu srov. noticku *Adolf Loos in Karlsbad* v *Karlsbader Tagblatt* z 5. června 1932.

¹⁷⁸ Zaznamenáno B. Markalousem. Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 9.

^{178a} Srov. příl. XII a XIII.

¹⁷⁹ „V srpnu 1932 psal jsem Dr. Zd. Wirthovi do ministerstva školství, že Adolf Loos, který mešká v Lázních sv. Markěty u Prachatic, je finančně vyčerpán a že prostředkují jeho upřímné přání, aby čsl. stát přijal celý jeho byt Vídeň I, Bösendorferstrasse se vším jeho zařízením, perskými koberci, malbami od Kokoschky, plastikami, starožitnostmi, knihovnou, v nichž byly unikáty s věnováním, dále asi dvě bedny architektonických náčrtů, manuskriptů a obsáhlou korespondenci. Že to vše odevzdá čsl. státu, když uchová tuto pozůstalost pro sebe někde v museu a když bude vyplácet Loosovi měsíční důchod dva až tři tisíce korun do smrti. Sekční šéf dr. Z. Wirth použil mého soukromého dopisu jako úředního aktu a postavil se k věci velmi sympaticky. To bylo právě rok před Loosovou smrtí ... Přes všechnu snahu dr. Z. Wirtha nebylo možno pro nedostatek peněz s touto věcí pohnout a tak archiv Loosův – pokud jde o jeho stavitelskou pozůstalost – shromážděn jest u uměleckého historika dr. Münze ve Vídni“. Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, pozn. 9 a příl. X.

¹⁸⁰ Zmiňují se o ní pouze D. Riedl – B. Samek, *Adolf Loos*, i.c., popřípadě Z. Kudělka, *Svědectví o Adolfu Loosovi*, i.c., 158.

¹⁸¹ Podle laskavého sdělení B. Kriegerbecka v dopise mně z 24. dubna 1974, v kterém jsou také popsány jednotlivé části bytu a jejich zařízení.

projektu lze předpokládat, že Kulkův podíl na něm byl značný. Nasvědčuje tomu i dochovaný soubor kopií plánů,¹⁸² podepsaných jen Kulkou. Jde o tyto plány:

1. Púdorys sklepů a suterénu.
2. Púdorys přízemí.
3. Púdorys mezipatra.
4. Púdorys 1. patra.
5. Příčný řez bytem, nárys jižní a severní zdi obytné haly.
6. Podélný řez bytem.
7. Nárys vstupní části haly s galerií.
8. Nárys severní zdi obytné haly s galerií, příčný řez galerií a konstrukční detail.

Plány jsou provedeny v měřítku 1 : 100. S výjimkou plánu č. 7 jsou datovány, a to 29. lednem až 7. březnem 1933, signovány H. Kulkou, jeden, č. 8, lokalizován (Wien). K těmto plánům jsou připojeny kopie dalších čtyř prováděcích plánů se zakreslením ústředního topení v měřítku 1 : 50, datovaných březnem 1933 a označených opět Kulkou. Nicméně autorem celkové koncepce architektonické úpravy i zařízení¹⁸³ je nepochybně Loos, který už však nemohl provést své proslulé korektury.¹⁸⁴ Jde s největší pravděpodobností o jeho poslední práci v Plzni, popřípadě v Československu. Rovněž u ní se uplatnila některá starší charakteristická řešení a detaily, popřípadě drobné funkční nebo formální nápady. Lze upozornit na kontrast tmavého vstupu a prosvětlené obytné haly, na vsunutí mezipatra, na osově řešení místností (třebaže nedůsledné vzhledem k omezení předchozí dispozicí), nebo na niku s lavicí v předsíni 1. patra a mramorovou kašničku tamtéž, na „herbář“ u krbu v hale aj.

Návrh (?) na dům Růženy Jirátové v Praze, 1933

V dopise z 8. února 1933 píše F. Müller A. Loosovi,¹⁸⁵ že jistá paní Jirátová zamýšlí stavět v Praze velkou vilu. V této souvislosti se ho dotazuje, zda by se ujal vypracování projektu. Přistoupil-li Loos na Müllerův návrh, popřípadě přesáhla-li práce na projektu stádium úvahy, nepodařilo se zjistit. Dům Růženy Jirátové (-Kabátové) měl stát v Bubenči v ulici Na Zátorce vedle Kapsovy vily, Loosem upravované v letech 1930–1931.¹⁸⁶

(Roku 1933 soustřeďovala firma S. Katzau v Náchodě příspěvky Loosových přátel a známých v Československu na úhradu výloh, spojených s jeho léčením. Téhož roku byla 30. listopadu uspořádána v přednáškové síni

¹⁸² Plzeň, soukr. majetek.

¹⁸³ Provedeného firmou Gerstel v Praze.

¹⁸⁴ Loos byl přítomný přinejmenším první poradě o rozsahu a úpravě nového bytu. Srov. Z. Kudělka, *Svědectví o Adolfu Loosovi*, l.c., 158 a znovu B. Kriegerbeck v uvedeném dopise (srov. pozn. 181). Je dosti pravděpodobné, že zmínka C. Loosové v dopise B. Markalousovi (srov. příl. XI) o vykonané práci se týká Semlerova bytu.

¹⁸⁵ Patrně ještě do Prahy (bez obálky). Vídeň, Albertina, Loosův archiv.

¹⁸⁶ Srov. str. 14–15.

Hlavní knihovny města Prahy tryzna za Adolfa Loose. O architektově osobnosti a díle promluvil mj. O. Starý a K. Teige.)^{186a}

Jak je patrné z předchozího přehledu Loosovy činnosti v Československu, která už sotva bude závažněji rozšířena,¹⁸⁷ je její rozsah překvapující. Značnou část sice tvoří projekty, které nebyly uskutečněny, nicméně rozlišovat mezi nimi a realizovanými pracemi by nebylo správné.¹⁸⁸ Provedené návrhy mohou jistě ovlivnit vývoj víc, než projekt, který popřípadě ani neopustil pracovní umělce, to však není nejdůležitější kritérium významu tvůrčí osobnosti. Je-li tedy — a snad plným právem — rozhodující vývojové prvenství a přínos myšlenky, tj. ať už později proměněné ve skutečnost nebo nikoli, jeví se z tohoto zorného úhlu československé dílo Adolfa Loose jako velmi významné. V nejednom ohledu dokonce významnější než tvorba, která vznikla jinde. Ačkoli teprve podrobné srovnání obou částí (jež ovšem tvoří jediný celek) by mohlo doložit tuto domněnku přesvědčivěji, je takové místo československých prací v Loosově vývoji patrné předběžně přinejmenším ve třech oblastech. V Hirschově bytě v Plzni uplatnil Loos (již roku 1907) myšlenku prostorového splynutí v podobě, jež se v jeho díle dosud nevyskytla. Mezi dvě hlavní, na společné ose ležící místnosti obytného pokoje a jídelny vložil funkčně blíže neurčenou prostor, jejíž jedna část obě místnosti spojovala stejně velkými vstupními otvory. Totéž poslání měla i druhá část prostoru, na obou stranách prolomená přibližně čtvercovým otvorem, který mimoto osvětloval přilehlé místnosti ještě z další strany. Nicméně pro Loosovo pojetí prostoru bylo charakteristické, že takto vzniklé hloubkové kontinuum prostoru bylo pouze možností prostorové skladby, nikoli její nezbytností. Místnosti byly totiž stereometricky přesně vymezenými, tj. vzájemně ohraničenými útvary, a to popřípadě i v místech prostorového přestupu (posuvné dvře, závěsy). Tato „otevřená“ prostorová určitost, která byla u Loose základním skladebným principem „vnitřku“ i tam, kde prostorově strukturálně odlišné útvary zdánlivě splynuly, souvisela s jeho pojetím funkce obydlí jako organické soustavy funkčně jedinečných prostor. Hirschův byt byl mimoto Loosovou první prací, v které byla důležitou částí „vnitřku“ zahrada. Ačkoli okrasné zeleni mohl Loos vyhradit v bytě nájemného domu nevelké

^{186a} Rukopis Teigovy přednášky je uložen v Literárním archivu Národního musea v Praze, sign. I/K/36.

¹⁸⁷ Otevřená zůstává otázka autorství přístavby zahradního křídla domu č. 26 na Jiráskově ulici v Brně, popřípadě části jeho zařízení (zvláště předsíně). Z dopisu dr. J. Strecka arch. F. Kalivodovi z 27. července 1970, uloženého v archivu Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Brně, vyplývá, že dřívější majitel domu F. Herold předložil nynějšímu vlastníkovi při koupi roku 1922 účet od Adolfa Loose na Kč 60 000,— za přestavbu domu. Nicméně autentický doklad, ověřující Loosovo autorství, se zatím nepodařilo nalézt, a rovněž závěry formální analýzy nejsou zcela přesvědčivé. Přístavba snad vznikla těsně před rokem 1922. — Naproti tomu se zdá nepochybné Loosovo autorství písemně ani plánově nedoloženého zařízení prodejny Kníže v Praze, Příkopy 8 (dnes módní závod Adam). Srovnání s interiérem vídeňského obchodu téže firmy (1909–1913) ukazuje totiž velmi blízké shody, a to i v detailech (například vroubkový dekor). Vzhledem k tomuto těsnému vztahu je pravděpodobná doba vzniku pražského interiéru kolem roku 1915. Srov. D. Riedl — B. Samek, *Adolf Loos, l.c.*, 125.

¹⁸⁸ Jak to učinil například N. Pevsner: „*Als Architekt war Loos nicht erfolgreich. Seine ausgeführten Bauten sind selten*“. *Der Beginn der modernen Architektur und des Design*. Köln 1971, 208.

místo, nazíral ji jako neodlučitelnou komponentu obydlí v poschodí a vytýčil tak již neobyčejně záhy požadavek bytu se zahradou, k němuž se později — přibližně od roku 1921 — velmi často vracel zejména v terasových domech.

Podobně významné místo má československé dílo Adolfa Loose v jeho úsilí vytvořit také výškově orientované prostorové kontinuum. V tomto případě nikoli ovšem chronologicky. S myšlenkou zrušit planimetricky pojatý půdorys a přestoupit vertikálně statický prostor tzv. prostorovým plánem, se lze setkat nejdříve patrně u přestavby Mandlova domu ve Vídni (z roku 1914), popřípadě v náznaku již u tamějšího obchodního domu Goldmann a Salatsch (z let 1910—1911) nebo v některých nedatovaných a neurčených skicích.¹⁸⁹ Intenzita, s jakou se Loos touto myšlenkou ve svých mladších pracích obíral, je však velmi úzce spjata s českým prostředím. Tam také došlo k jejím nejdůležitějším řešením. Mimořádně významná jsou přitom ta, jež se zaměřila na typ malého rodinného domku, jako zejména u návrhů z roku 1931 (60,20 m²), z roku 1931 nebo 1932 (64 m²), a na tzv. poslední dům z téže doby (70 m²). Loos v nich nejen zužitkoval předchozí poznatky, ale především dokázal, že princip výškového prostorového splyvání lze použít i u malých objektů. Také v nich Loos vytvořil „jednotný vzdušný prostor“,¹⁹⁰ který spojoval dům ve velký celek dutiny a který byl v této jednotě „horizontálně“ a „vertikálně“ (tj. dělicími příčkami, podlahou a stropem) pouze členěn, nikoli omezen. Uzavřely ho teprve obvodové zdi domu, které ho zároveň stereometricky neobyčejně přesně vyčlenily z nekonečného prostoru universa. Loos, „existenciálně“ trvaleji nespjat se žádným místem, „stále na cestě, ale nikdy u cíle“, tak ve svých posledních, bohužel nerealizovaných pracích dospěl k nové interpretaci prostoru obydlí, založeného na vědomí příkrého dualismu individuálního „uchopitelného“ prostoru konkrétního domova a abstraktního, neznámého prostoru bezdomoví, představujícího nepřátelskou cizotu. Loos toto pojetí doložil také na vnějšku uvedených, popřípadě dalších českých objektů. Nešlo jen o tradiční pasivitu jeho formy, skrze niž byla demonstrována pouhá nezbytnost nesamostatného vnějšku dovnitř obrácené hranice mezi oběma světy. Na některých z návrhů (nájemné domy v Praze-Vinohradech, dvoj domek pro sídliště Baba v Praze-Dejvicích) a na několika provedených projektech (sídlíště v Babí u Náchoda, dům J. Brummela v Plzni) tvořily okrajové části — jak již uvedeno — jakési věžovité útvary, jejichž „ikonologický“ výklad je zřejmý: měly zdůraznit spolehlivost místa proti náporu okolního světa a chránit bezpečnost, skrytost a pohodlnost obydlí — domova.

Konečně je na pracích vzniklých pro české prostředí v posledních letech Loosova života zřetelně patrné systematické úsilí vytvořit typ malého rodinného domku, popřípadě malého bytu. Šlo o jakousi renesanci Loosovy starší myšlenky, jejíž první vyvrcholení spadalo do let 1920—1923 a jež se projevilo na naší půdě nedlouho nato v brněnských a černo-horských

¹⁸⁹ Naplno ji však mohl Loos uplatnit až u novostavby vídeňského Ruferova domu roku 1922.

¹⁹⁰ Jak se Loos vyjádřil v souvislosti s prostorovou koncepcí Ruferova domu. Srov. L. Münz — G. Künstler, l.c., 128.

stavbách. Loosovo sociální pojetí architektury tu přirozeně splynulo s nejaktuálnějším problémem meziválečné architektury, jímž bylo zajištění alespoň „minimálního“ obydlí pro každého člověka. Četné návrhy na rodinný domek, které vznikly v letech 1930–1932, jsou s o něco starším sídlištěm v Babí druhým vrcholem vývoje tohoto proudu Loosovy tvorby. Jejich přínos nespočívá ovšem v extenzitě zájmu o tento druh stavby, ačkoli i ta je pozoruhodná tím, jak přímo symbolicky spadá do samého závěru architektova života. Nejcennější vlastností těchto prací je sloučení stupňovaných praktických, zvláště ekonomických zřetelů s těmi přednostmi individuálního obydlí, které Loos prosazoval v architektuře velkých rodinných domů nebo vil.¹⁹¹ Šlo tedy o důsledný proces demokratizace a socializace obytné architektury, když Loos na jedné straně nečinil ve vybavenosti mezi oběma kategoriemi staveb rozdíl, na druhé straně odmítal obydlí jako pouhou střechu nad hlavou a usiloval o důstojné obydlí – domov také pro příslušníka nejnižší sociální vrstvy.¹⁹² Loos tedy dokázal vytvořit jak obydlí jakožto monumentální portrét stavebníka, jeho jedinečných vlastností a zájmů, tak i obydlí jako abstraktní typ a překlenout tak tradiční rozpor mezi individualitostí prvního a anonymitou druhého. Již z letmého srovnání obou částí Loosovy tvorby je nesporné, že největší podíl na tomto důležitém vývoji připadá československému dílu architekta. Zbývá ovšem ještě vyšetřit, nakolik utvářelo jeho podobu právě české prostředí, a naopak, jak dalece ovlivnila Loosova teoretická a projektantská činnost československou architekturu v době mezi rokem 1900 a třicátými lety. Bez pečlivé heuristické práce to však bude sotva možné.

Přílohy

IV. *Dopis Adolfa Loose Bohumíru Markalousovi z 10. května 1926 z Paříže do Prahy. 1 list (25,7×20,8 cm) psaný inkoustem po obou stranách. Praha, soukr. majetek.*

22, rue Washington, Paris, 10. Mai 1926

Mein lieber u. verehrter Dr. Markalous, ich danke Ihnen herzlichst für Ihren lieben Brief. Ich habe schon gehört das [sic!] Sie in Prag im Ministerium sitzen u. hätte mir immer gewünscht, das [sic!] Sie nach Paris kommen. Könnte ich gar nichts dafür tun? Ich meine bei der Gesandtschaft oder bei einer Prager Stelle? Deutschland hatte vor 30 Jahren Muthesius bei der Londoner Gesandtschaft zugeteilt, um immer über Dinge der angewandten Kunst zu berichten. Könnte nicht eine solche Stelle geschaffen werden?

Es freut mich, Ihre liebe Frau in Paris zu sehen, aber ich werde ihr keine Beschäftigung geben können, da ich selbst (außer einen Wohnhausbau für den Dadaisten Tristan Tzara) nichts zu tun habe. Aber ich gebe die Hoffnung nicht auf und gedenke immer dankbarst meines lieben Dr. Markalous, der mir die Übersiedlung nach Paris ermöglicht hat.

Meine Frau will aber nicht nachkommen. Sie hat wieder das Engagement an das Theater a. d. Wien angenommen, es kam zum Krach und jetzt sind wir in der Scheidung. Wenn sie es zufrieden ist – ich bin es.

¹⁹¹ O tom, jak také tam Loos teprve „učil“ bydlet, svědčí výrok V. Bauera z roku 1919 v souvislosti s jeho hrušovanskou vilou, že teprve delším pobytem v domě poznali, co Loos pokládá za moderní komfort. Srov. *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, str. 147.

¹⁹² Loosův sociálně pokrokový přístup k architektuře je dostatečně známý. Srov. například jeho úsilí vystavět terasový dům s byty pro dělníky. L. Münz – G. Künstler, *l.c.*, 153.

Könnten Sie nicht Ihre Ferien in Paris verbringen? Und könnten Sie diese in eine Zeit verlegen, wo *noch* ein Mensch in Paris ist (oder *schon*, ich meine im September?). Sie könnten mir viel nützen u. das [sic!] Ihnen dieser Feriaaufenthalt so billig als möglich käme – dafür würde ich schon sorgen. Könnten Sie mir deutsche Ausgaben der Wohnungskultur senden? Herzlichst immer Ihr Adolf Loos.

V. *Dopis Adolfa Loose Bohumíru Markalousovi z 13. srpna 1926 z Paříže do Prahy. 1 list (23,6×15,9 cm) psaný inkoustem po obou stranách. Praha, soukr. majetek.*

(S předtištěnou adresou: Adolf Loos, 101, Rue la Boétie, Paris 1e)

13. Aout 26

Mein lieber Dr. Markalous, um 5 Uhr sagte ich: ich muss nach Hause gehen um endlich dem Dr. Markalous zu schreiben. Und als ich nachhause kam, war Ihr Brief da, in dem mich der Horizont einladet, mitzuarbeiten (das weitere verstehe ich nicht und werde es mir heute abend im Dôme [= Café du Dome] übersetzen lassen). Bitte, bestimmen Sie das Datum meines Vortrages in Prag. Am liebsten wäre mir der Oktober. Bedingungen dieselben wie Francis Jourdain.

Kodíček sagte mir, daß ich eine Professur in Prag annehmen möge. Unter einer Bedingung wäre ich damit einverstanden: das [sic!] diese Abteilung nach einem Jahre nach Paris verlegt würde. Ich würde in dieser Zeit tschechisch lernen, damit ich dann in dieser Sprache unterrichten kann. Und noch eine Bedingung: daß ich während dieser Prager Zeit ein größeres Projekt bauen könnte, damit die Prager ein Andenken an mich haben, an dem noch späte Architektengenerationen daran lernen könnten. (Die Tschechen haben viel Talent u. es fehlt ihnen nur etwas zur Vollendung: die Kenntniss meines Werkes. Wie leicht könnten sie dann richtig arbeiten.) Lassen Sie es sich in Italien gut gehen. Falls es möglich wäre Sie hier begrüßen zu können, wäre überglücklich. Ihr freundschaftl. erg. Adolf Loos.

VI. *Dopis Adolfa Loose Bohumíru Markalousovi z 10. září 1926 z Paříže do Prahy. 1 list (23,3×15,7 cm) psaný inkoustem po obou stranách. Praha, soukr. majetek.*

(S předtištěnou adresou: Adolf Loos, 101, Rue la Boétie, Paris 1e)

10. September 26

Mein lieber Doktor Markalous, ich danke Ihnen für Ihren Brief. Das [sic!] mit der Professur nichts ist, habe ich mir gleich gedacht – da haben auch die Deutschen mitzureden. Aber ich muß Sie bitten mir sofort zu antworten, an welchem Termin meine Vorlesung stattfindet. Special Thema: Das Siedlerhaus (oder habe ich das in Prag das letztmal im Mozartsaal schon behandelt, ich bin nicht ganz sicher). Am liebsten wäre mir die zweite Hälfte Oktober. Aber ich muß es sofort wissen, da auch Stuttgart, Pilsen, Dresden u. Wien Vorlesungen haben wollen.

Vergessen Sie nicht, das [sic!] wenn Sie nach Paris kommen, Sie bei mir wohnen. Frühstück u. Abendessen ist auch im Hause. Also: nehmen Sie eine Retourkarte nach Paris auf 8 Tage und überraschen Sie Ihren freundschaftlichst ergebenen Adolf Loos.

VII. *Dopis Adolfa Loose Františku Müllerovi z 11. února 1930 z Prahy do Prahy. 1 list psaný inkoustem po jedné straně, bez obálky. Praha, soukr. majetek.*

11. Feb. 30

Herrn Dr. Frant. Müller, Prag.

Lieber Herr Doktor, Ich bitte um ein Ehrenhonorar von 50 000 K und um Bezahlung der Spesen. Mit bestem Gruß Ihr ergebener Adolf Loos.

VIII. *Dopis Adolfa Loose Františku Müllerovi z 9. ledna 1931 z Prahy do Prahy. 1 list psaný inkoustem po jedné straně, bez obálky. Praha, soukr. majetek.*

Prag, den 9. Jänner 1931

Mein lieber Dr. Müller! Sehen Sie, ich habe Ihnen das vorausgesagt. Sie werden mir noch einmal, so wie andere, fern ab von den ausgemachten Verpflichtungen, ein Ehrenhonorar bezahlen. Sie haben es damals wohl nicht geglaubt.

Nun habe ich doch recht behalten. Jetzt aber ist Schluß.

Ich habe von Ihrer Seite soviel Beweise Ihrer Vornehmheit erhalten, daß ich von nun an in ein Abhängigkeitsverhältniss käme, das Sie nicht beabsichtigten.

Also um noch kaufmännisch auszudrücken: Ich bestätige dankend den Erhalt von zehntausend Kronen.

Immer Ihr Adolf Loos.

IX. Korespondenční listek Adolfa Loose Františku Müllerovi z 5. června 1931 z Juan-les-Pins [Francie] do Prahy. Listek psaný strojem na jedné straně. Praha, soukr. majetek.

Juan-les-Pins (Palais Wilson), den 5. 6. 31

Sehr geehrter Herr Doktor! Ich sende Ihnen heute die Pläne eines sehr kleinen Doppelhauses, das eigentlich für die Wiener Werkbundsiedlung bestimmt war, aber leider nicht ausgeführt wird. Vielleicht können die Veranstalter der Kolonie „Baba“ dafür interessieren, falls dafür noch nicht zu spät ist.

Wenn Sie die Pläne nicht mehr brauchen, schicken Sie sie bitte an meinen Pilsner Vertreter Herrn Arch. Norbert Krieger, Rožmberská 27.

Ihr ergebenster Adolf Loos.

Herrn Dr. Ing. Frant. Müller, Praha Holešovice, Děln. tř.

X. Dopis Claire Beckové-Loosové Bohumíru Markalousovi z 12. srpna 1932 z Plzně patrně do Prahy. 1 list (29×23 cm) psaný strojem na jedné straně, bez obálky.

Praha, soukr. majetek. Pilsen, den 12. 8. 1932.

P. T. Herr Dr. Markalous.

Sehr geehrter Herr Doktor! Da mir Ihr Interesse für Adolf Loos bekannt ist, erlaube ich mir dieses Interesse für die folgenden Zeilen und Vorschläge in Anspruch zu nehmen. Adolf Loos gebraucht momentan in Margarethenbad eine Kur, steht indess leider finanziell sehr schlecht da und seine finanzielle Zukunft ist noch weniger gut. Seine sehr brave aufopfernde Pflegerin, die für ihn eine Lebensnotwendigkeit ist, zu behalten, dürfte im erst recht auf die Dauer unmöglich sein. Hier setzt mein Vorschlag ein, der bei meinem Besuch am Sonntag seine Zustimmung gefunden hat. Seine kleine Wohnung in Wien wird aus Gesundheitsgründen kaum wieder bewohnen können. Diese Wohnung enthält ein Zimmer, das sein erstes Werk ist. Er hat dreißig Jahre das Zimmer bewohnt. Es befinden sich darin sehr schöne Teppiche, Gemälde von Kokoska [sic!], eine Bildhauerarbeit, eine gegossene Hand von Karl Kraus, besonders schöne Uhren, eine Bibliothek mit Widmungen. Außerdem sind Handskizzen und Manuskripte da. Er würde es begrüßen, wenn man das Zimmer in ein Museum in der Čechoslowakei aufstellen würde, aber keinesfalls in Wien. Die Sache eilt, falls A. Loos den Erlös des Verkaufes noch selbst genießen soll, welcher Erlös ja in Monatsraten bezahlt werden könnte.

Sollte es Ihnen möglich sein in dieser Angelegenheit etwas zu unternehmen, bitte ich Sie darum. Jedenfalls bin ich für Ihre Meinungsäußerung aufrichtig dankbar. Ich möchte es Ihnen, sehr geehrter Herr Doktor, überlassen, zu entscheiden, ob es gut wäre den Herrn Präsidenten Masaryk höchst persönlich für diese Sache zu interessieren.

Ich schreibe gleichzeitig an Dr. Machar.

Hochachtungsvoll Claire Beck-Loos. Benešplatz No 2.

XI. Dopis Claire Loosové Bohumíru Markalousovi, bez data (z konce roku 1932 nebo ze začátku roku 1933), patrně z Plzně do Prahy. Dva listy (22,3×17,5 cm) psané inkoustem po jedné a po dvou stranách, bez obálky. Praha, soukr. majetek.

Freitag.

Sehr geehrter Herr Doktor, Verzeihen Sie, wenn ich mich nochmals an Sie wende in einer Angelegenheit, die mich nichts mehr angeht (so fürchte ich werden die Leute sagen). Da es mir nicht zusteht irgend etwas zu tun oder zu unternehmen, ja, da ich Loos nicht mehr besuchen will, bitte ich Sie um das Eine. *Bitte, gehen Sie sobald als möglich zu Loos.* Besuchen Sie ihn. *Er ist sehr oft allein.* Nachmittag zwischen 4 und sechs – sieben und auch am abend.

Er fährt auch manchmal allein aus, trotz dem er weder hört noch sprechen kann und besucht verschiedene Leute. Seine Sehnsucht nach Paris ist sehr gross, ich wünschte, man könnte ihm diesen grossen Wunsch erfüllen. Ich selbst komme nicht mehr nach Prag in nächster Zeit. Ich kann nichts tun und nichts sagen, nur beten, dass dieses sein Leben bald ein Ende, ein würdiges Ende hat, bevor die Welt weiss, wie elend er zuletzt war.

Immer Ihre Claire Loos.

Tatsächlich gelang es eine Arbeit zustande zu bringen, die, wie ich hoffe, ihm Geld einbringt. Ich würde sehr glücklich sein, wenn auch das gelingen würde, was ich mit Ihnen besprach. Ich glaube es ist *jetzt* der Moment gekommen mit Loos zu sprechen. Was mich anbetrifft, steht es mir nicht in dieser Sache noch weiter etwas zu tun.

Ich unterlasse es Ihnen, dem Schicksal und Gott.

A. Loos wohnt Pension Centrum.

XII. Pohlední listek Adolfa Loose Bořivoji Kriegerbeckovi z 25. listopadu 1932 z Prahy do Plzně. Listek psaný tužkou na jedné straně (cizí rukou, od Loose pouze podpis a adresa). Plzeň, soukr. majetek.

Sehr geehrter Herr Kriegerbeck, bitte kommen Sie sofort mit dem Plan. Mit Dr. Fleischner habe ich gesprochen. Sie haben noch nicht seinen Plan verlangt [?]. Heute war Herr Doz. Klein bei mir, das Projekt ist dringend. Grüsse Loos. Zentrum Paříž [sic!].

XIII. Rukopisné záznamy psaných rozmluv Bohumíra Markalouse a o dalších s nemocným Adolfem Loosem v Praze roku 1932. Praha, soukr. majetek.

a) Záznam s poznámkou B. Markalouse: Říjen 1932, Hotel Hybernia.

(Loos:) Die Bäume verfallen Böhmen in den Wäldern. Darum [pětkrát podtrženo] Holzbauen verboten.

b) Záznam s poznámkou B. Markalouse (?): Hotel Hybernia Praha, říjen 1932.

(Loos:) menschliche Bosheit Nicht Blöðheit.

c) Záznam s poznámkou B. Markalouse: Churavý Loos psal prosinec 1932, hotel Hybernia.

(Loos:) Wer ist dagegen? Masaryk?

(Markalous:) Aber wo denn! Masaryk hat keine Ahnung, daß Sie in Prag sind.

(Loos:) Emil Ludwig will ein Buch über M Schreiben. Er wird sich Informationen holen. Weg, weg nach P gelockt. (Písmeno P je v dodatečném Markalousově příspěvku vyloženo jako Prag. Jde však nepochybně o Paris.)

(Markalous:) Wir sind sehr befriedigt, wenn Sie in Prag sind.

(Loos:) Warum? In P. den Nobelpreis. Befriedigung [Dále dvakrát se opakující Loosova kresba ve tvaru písmene N – dva těsně přiléhající pahorky? – obklopeného září. U kresby dvakrát:] Nicht mehr lange.

(Markalous:) Was bedeutet die Zeichnung?

(část tohoto záznamu reprodukována v: Věda a život 1971, č. 3, 158)

d) Nedatovaný záznam (patrně z konce roku 1932).

(Loos:) Ich bin ein Zwerg, aber er kann (tři slova nečitelná) Nobelpreis bringen. Er ist dagegen.

(Markalous:) Nein, er ist nicht dagegen, er weis davon nichts – den Nobelpreis erteilt die Schwedische Akademie.

(Loos:) das nächste mal.

e) Nedatovaný záznam (patrně z konce roku 1932).

(Anonym I:) wer ist Schuff?

(Loos, v nejasném sledu:) Masaryk Prager Presse Fragen Kraus und Masaryk.

(Anonym II:) Laurin [několikrát podtrženo, patrně Loosovou rukou] ehrt Sie sehr! Was soll ich fragen?

(Loos:) Loos [jednou podtrženo].

f) Nedatovaný záznam (patrně z konce roku 1932 nebo začátku roku 1933).

(Loos:) Bringen Sie 10 000 Kč.

(Anonym I:) Warum?

(Loos:) Paris fahren!

(Anonym I:) Jetzt im Winter – das wäre die Schade!

(Anonym II:) Sie wollen dort im Bett liegen, das ist hier billiger!

(Loos:) In P [= Paris] bin ich gesund!

(Markalous:) Oder umgekehrt – krank – Bronchitis – Lungenentzündung – Schnupfen – wie alle Pariser im Winter. Hier ist im Winter besser! Ich schwöre ihnen. Ich habe in Paris im Winter gelebt. Es ist scheusslich!

(Loos:) ich auch (jedno slovo nečitelné) in (?) Juan le Pins.